

УДК 82.091:316.423.6

ТУРЧАНСЬКА О. С.

**ПРОТИРІЧЧЯ ЖІНОЧОЇ ДУШІ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУ
«Я – ІНШИЙ» (НА ОСНОВІ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ
ТВОРЧОСТІ Е. ГАСКЕЛЛ ТА О. КОБИЛЯНСЬКОЇ)**

У статті досліджується концепт «Я – Інший», що є ідентифікаційною ознакою жіночого письма, на основі компаративного аналізу творів Елізабет Гаскелл «Дружини і дочки» та Ольги Кобилянської «Він і вона». Концепт «Я – Інший» аналізується через архетипні пари «Анімус – Аніма», «Персона – Тінь», що допомагає побачити складне художнє втілення жіночих образів у творах української та британської письменниць.

Ключові слова: концепт «Я – Інший», фемінізм, концепт жіночості, жіноче письмо, патріархальна традиція.

Гендерна проблематика художніх творів апріорі передбачає наявність концепту «Я – Інший» як одного з аспектів фемінно-маскулінної комунікації, як якісного доповнення концепту «шлюб». Адже, як слушно зазначає Л. Усанова, «створення сім'ї – це не стирання відмінностей, а створення простору, де Інший – це не просто протилежний, Інший – це і я сам, це простір, який дозволяє через Іншого розпізнати самого себе», а «весь парадокс людського призначення полягає у тому, щоб стати собою, стаючи іншим» [7]. На думку цього ж науковця, саме символи чоловічого і жіночого є першими символами природного існування людини, в якому свідомість, воля, трансценденція – це дух, що символізує чоловічий принцип, а матерія, пасивність, іманентність – тіло, що характеризує жіноче начало [див.: 7]. У такий спосіб, опозиція концепту «Я – Інший» може варіювати в полі безжалісної боротьби, її складники здатні стати взаємодоповнюючими елементами певної вищої єдності, яка в

християнській традиції сприймається як єдиносутність і єдинокровність чоловіка і жінки.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено спробу дослідження концепту «Я – Інший» в жіночій прозі української й англійської письменниць, зокрема, на основі компаративного аналізу гуморески Ольги Кобилянської «Він і вона» та останнього незакінченого роману британки Елізабет Гаскелл «Дружини і дочки» з використанням інструментарію феміністичної методології.

Метою нашої статті є дослідження концепту «Я – Інший» через архетипні пари «Анімус – Аніма», «Персона – Тінь», що дозволяє побачити складне, подекуди еволюційне і навіть революційне для тогочасного світу художнє втілення жіночих образів у творах української та британської письменниць.

У творчості О. Кобилянської концепт «Я – Інший» найповніше представлено в гуморесці «Він і вона», написаної у формі внутрішніх діалогів чоловіка і жінки крізь призму психологічних студій. Про гендерне спрямування концепту «Я – Інший» свідчить промовистий і майже інтимний заголовок цього твору. Досліджуючи психологію статей, письменниця, за цікавим спостереженням Л. Демської-Будзуляк, «поступово, шар за шаром, знімає з них їхні інтелект, освіту, переконання, стереотипи, – залишаючи перед нашим зором неприкритих чоловіка й жінку, котрі жадають одне одного; неодмінна умова цього жадання – це передусім бажання зрозуміти одне одного, досягнути спосіб мислення і хід думок протилежної статі» [2, 16].

У творі О. Кобилянської узагальнений жіночий образ, представлений займенником «Вона», – статичний, дещо ідеалізований, репрезентований тільки на синхронному зрізі кінця XIX ст. В аналізованому «Він і вона» наявна динаміка дії: від самотніх роздумів

двох незнайомців протилежних статей до випадкового знайомства і заручин. Динамічним також є образ чоловічої статі.

У романі Е. Гаскелл «Дружини і дочки» концепт «Я – Інший», як і в творах О. Кобилянської, реалізується крізь призму гендерної інтерпретації, при цьому як у межах однієї статі, так і на міжгендерному рівні. Скажімо, у межах однієї статі цей концепт можна впізнати через образи-антиподи: Моллі Гібсон – Синтія, Роджер – Осборн. На міжгендерному образному рівні

концепт «Я – Інший» у романі британської письменниці реалізується через сімейні образи-антиподи: леді Камнор – граф Камнор, місіс Хемлі – містер Хемлі.

У словесній творчості концепти можуть виявлятися через образи-символи чи архетипні образи. Теорія архетипів має в своїй основі аналітичну психологію К.-Г. Юнга, який побачив та описав відношення між Я і колективним несвідомим крізь призму таких архетипів, як Самість, Тінь, Анімус, Аніма, Персона, причому всі архетипи, крім архетипу Самості, утворюють опозиційні пари: Анімус-Аніма, Персона-Тінь [8]. Концепт «Я – Інший» у доробку британської й української письменниць спробуємо інтерпретувати крізь призму вищезгаданих опозиційних архетипних пар:

I. Анімус – Аніма. За теорією К. Юнга, Анімус – персоніфіковане чоловіче начало в несвідомому жінки, Аніма – жіноче начало в несвідомому чоловіка [див. 8]. В українській архетипній моделі світу – це сковородинівські Дух і Душа. На наративному рівні ця архетипна пара може з'явитися читачеві через ведення оповіді чоловіком від імені жінки і навпаки.

У гуморесці «Він і вона» зустрічаємося з експериментальною спробою письменниці вести оповідь одночасно від імені жінки і від імені чоловіка. Це своєрідний експеримент перевтілення, через яке письменниця спробувала подивитися на жінку очима чоловіка, відгадувала чоловічі

погляди на роль і місце жінки в сім'ї і суспільстві. Більш за те, вона обрала для свого дослідження не просто чоловічу свідомість, детермінувала чоловічу свідомість національною компонентою: Він німець за національністю. Таким чином, концепт «Я – Інший» доповнюється національною складовою. На нашу думку, обрання німецької національності було не випадковим. Текст твору рясніє цитатами з Ніцше, улюбленого німецького філософа-волютариста буковинської письменниці. Епіграф до твору авторка також взяла з його книги «Так говорив Заратустра»: «Людина є щось таке, що його треба побороти» [5, 333]. Більшість літературознавців говорять про інтерпретацію філософії Ніцше на українському ґрунті саме в особі Кобилянської, яка сама свідомо і відверто писала у своїх листах та автобіографії про цей вплив на неї. Носієм ніцшеанських ідей в аналізованому творі виступає Вона. Однак розуміння фрази, винесеної на початку твору як епіграф, еволюціонує через зміну життєвого досвіду. Для жінки, яка постійно думає про свою хворобу, цей вислів розуміється як неминучість смерті: «Чоловік – то щось таке, що його треба побороти, – каже той Заратустра. Не знаю, але думаю так часто над сим реченням, а тоді кажу собі звичайно: «Мене поборе смерть» [5, 337]. Але коли завдяки Йому з'явилася надія на життя, ця фраза набула абсолютно нового значення: «Чоловік, справді, щось таке, що його треба побороти... Як то він казав? «Сю недугу поборемо напевно». Він сказав се так по-доброму і так щиро, що я йому вірю. Все наново мушу застановлятися над його словами. Отже, я ще можу жити! Жити!.. жити!..» [5, 348]. Отже, письменниця вкладає у уста героїні власні висновки: побороти в людині треба, насамперед, стереотипну свідомість, що дозволить по-новому дивитись на життя.

У досліджуваному романі британки архетип Анімуса відчитується в образі леді Камнор, стальний «чоловічий» характер якої був відомий усім жителям британського містечка. Чоловічий стрижень у жіночому образі

леді Камнор сприймається досить органічно і майже не викликає спротиву з боку графа Камнора, в персоні якого можемо побачити образ чоловіка, який цілком підкоряється сильному жіночому началу. Отже, якраз в образі графа вбачаємо присутність архетипу Аніми. Якщо б Гаскелл удалося закінчити цей роман, то образ містера Гібсона, ймовірно, пройшов би шлях від цілковитої чоловічої свободи до повного підпорядкування сильному жіночому началу в образі місіс Кіркпатрік, адже передумови такої художньої альтернативи в канві тексту досить чіткі й логічні. Так, в образі місіс Кіркпатрік зустрічаємо унікальне поєднання вразливої, на перший погляд беззахисної жіночої натури з притаманною маскулінній природі стриманістю й холодним розрахунком (шлюб із містером Гібсоном). Архетип Анімуса – Аніми як один зі способів утілення концепту «Я – Інший» присутній у межах одного образу місіс Кіркпатрік. З одного боку, вона заявляє містеру Гібсону, що забезпечить затишок і добробут в його домі, а Моллі стане доброю матір'ю. З іншого ж боку, вона не виконує свій материнський обов'язок навіть щодо власної дочки Синтії, через що нами її образ інтерпретований як образ матері-зозулі.

Архетип Анімуса присутній в образі милої і ніжної Моллі. Маскулінний стрижень її характеру виявляється десь у середині роману, зазнаючи еволюційних змін свідомості. Так, сентиментальна і розчулена на початку твору Моллі згодом стає розсудливою й непохитною міс, яка відстоює власне Я і не хоче брати на себе роль Іншого, щоб подобатись Іншим. У розмові з Роджером Хемлі Моллі відверто зізнається: «Буде дуже нерозумно, якщо я стану вбивати себе і жити, стараючись бути такою, як подобається іншим. Я не бачу цьому кінця. Так я ніколи не зможу жити» [1, 118].

II. Персона – Тінь. У романі Е. Гаскелл і чоловічі, і жіночі образи проходять процес індивідуалізації через відтінювання образами-антиподами. Так, для акцентуації уваги на інакшості персони Моллі

Гібсон авторка вводить її до опозиції зі зведеною сестрою Синтією. Між сестрами немає ворожнечі чи ненависті, але їхня інакшість проступає в кожній ситуації, в кожному діалозі. Після приїзду Синтії Моллі відчула, що її краса меркне перед красою і жіночою чарівністю зведеної сестри. Вона була прекрасною рукодільницею й достеменно знала, що має велику владу над чоловічою статтю. Якщо дивитись на зовнішність героїнь, то архетип Персони – Синтія, а архетип Тіні – Моллі. Але для Гаскелл важлива була не зовнішня краса жінки, а її внутрішня жіночність, здатність любити. Саме такої здатності Синтія й була позбавлена. В одній із відвертих інтимних бесід вона зізнається Моллі: «Якби я могла любити людей, як ти, Моллі! – Невже не можеш? – Запитала та здивовано. – Ні. Я думаю, більшість людей любить мене, або вони думають, що люблять» [1, 200]. Крім нелюбові, Синтія визнає, що не зможе бути доброю дружиною, хіба може стати чиєюсь героїнею, бо здатна на одномоментний порив, як кенгуру.

Архетипи «Персона – Тінь» також реалізуються в романі Гаскелл через образи братів Роджера і Осборна Хемлі. Уже на початку твору під час портретування героїв авторка дає зрозуміти, що брати презентують бінарні життєві позиції, є образами-антиподами. На початку твору в образі старшого сина Осборна простежуємо архетип Персони, а Роджер є тільки образом-тіню брата. «Осборн – старший син, був названий на честь дівочого прізвища матері, володів смаком і мав деякі таланти... Він добре вчився у школі, виграв багато призів і був гордістю і радістю батька і матері» [1, 35]. Портретна характеристика Роджера протилежна: «Роджер був на два роки молодший від Осборна, незграбний і з міцною статурою, як батько... Він не вигравав призів, але привозив додому похвальний лист про свою поведінку» [1, 35].

Розвиток дії в романі призводить до трансформації архетипів «Персони – Тіні» в образній антиномії Осборн – Роджер. Осборн таємно

одружується, й над ним «зависає» багато боргів, стосунки з батьком заходять у глухий кут, він гостро відчуває брак порозуміння з родиною і навіть на деякий час розриває з нею стосунки. Із гордості сім'ї Хемлі Осборн перетворюється на причину передчасної смерті своєї матері місіс Хемлі, а Роджер стає опорою і головним спадкоємцем сквайра. Так поступово образ Роджера наповнюється архетипним смислом Персони, а образ Осборна – архетипом Тіні.

Концепт «Я – Інший» авторка втілює у складній природі характеру Роджера. Саме молодший син Хемлі постійно відчуває в собі присутність Іншого. Його кремезна статура в очах знайомих ставала приводом до першого оманливого враження про Роджера як людини черстої і жорстокої, але насправді за кремезним силуетом ховалася ніжна і вразлива душа, яку відчула лише Моллі. В одній з розмов із нею Роджер зізнається: «Ви вважаєте мене жорстоким... Мені ніколи не вдається виразити те, що я відчуваю, так чи інакше я починаю філософствувати» [1, 104].

Аналогічну тактику образотворення через дихотомію архетипів «Персона – Тінь» обрала в своїй творчості О. Кобилянська. У новелі «Він і вона» архетип Персони втілює Він, тому що на початку твору повністю виключає можливість присутності жінки у своєму житті, навіть як Тіні. Твір розпочинається майже ворожими роздумами чоловіка про жіночу стать: «З бабами не хочу жодного діла мати, абсолютно жодного! Се народ примхований, вибагливий, повний самолюбства... В поглядах обмежений, дитинний – що ж мені з ним, з сею мозаїкою чуття? Утім, одна – як друга» [5, 333]. З розвитком дії агресивний тон змінюється на лірично-сповідальний: «Тепер я вже знаю, що мені нема без неї життя, що моя сила без неї є нічим, що без неї не можу жити!» [5, 351]. Як бачимо, в О. Кобилянської немає концептуальної вищості жіночого образу, Він і Вона – образи рівноправні, жінка з архетипу Тіні поступово переходить в архетип Персони. Наприкінці твору ці образи навіть гармонійні, концепт

«Я – Інший» презентує гармонію, а не боротьбу чи конфронтацію статей. Насторожує тільки одне: письменниця дала власний жанровий підзаголовок «гуморески», а, значить, із певною долею іронії чи навіть утопії змалювала такі гармонійні, гендерні стосунки.

Присутність у тексті новели «Він і вона» архетипної опозиції «Персона – Тінь» детермінована темою жіночої емансипації. О. Кобилянська звертає увагу на обмеження жіночої свободи («як тяжко бути нині жінчині цілковитою і свобідною людиною, бути лиш для себе як та квітка, як та зоря» [5, 335]), тому спочатку героїня Кобилянської відкидає будь-які думки про заміжжя, розуміючи його як несвободу. Але подальший розвиток дії – взаємна закоханість пари – змінює її погляди на шлюб. Літературознавець О. Драган пише з цього приводу, що дійсність перешкоджає героїням Кобилянської здійснити свої сподівання, самостійно здобути якесь становище в суспільстві, тому вони все-таки виходять заміж. Тому Кобилянська не змалювала ні однієї жінки, щасливої без подружжя-материнства [3, 103]. Отже, концепт «Я – Інший» у творчості О. Кобилянської наближений до християнської концепції Божого задуму: «Пізнати Іншого як самого себе, побачити себе в Іншому – означає наблизитись до таємниці Божого промислу про людину» [7].

Отже, дослідження концепту «Я – Інший» через архетипні пари «Анімус – Аніма», «Персона – Тінь» дозволило нам побачити складне, подекуди еволюційне і навіть революційне для тогочасного світу художнє втілення жіночих образів у творах української та британської письменниць. У гуморесці «Він і вона» досить чітко вдалося прочитати архетипи «Анімус – Аніма», тимчасом як у романі Е. Гаскелл концепт «Я – Інший» транслюється через образи-антиподи архетипів «Персона – Тінь». Опозиція концепту «Я – Інший» у творах обох письменниць варіює в полі безжалісної боротьби, а подекуди стає взаємодоповнюючим

елементом певної вищої єдності, яка в християнській традиції сприймається як єдиносутність і єдинокровність чоловіка і жінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаскелл Э. Жены и дочери [Електронний ресурс] / Э. Гаскелл ; пер. с англ. В. Григорьевой. — Режим доступу : <http://apropospage.ru/lib/gasckell/2/wd8.html> .
2. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Л. Демська-Будзуляк // Слово і Час. — 2005. — № 4. — С. 10—18.
3. Драган О. Моделі вияву філософії Ф. Ніцше в українській літературі: наближення та інтерпретація / О. Драган // Українське літературознавство : міжвід. наук. зб. — Вип. 61. — Львів, 1995. — С. 92—108.
4. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури : моногр. / Н. Зборовська. — К. : Академвидав, 2006. — 502 с.
5. Кобилянська О. Він і вона : гумореска // Твори : в 2 т. / О. Кобилянська. — К. : Дніпро, 1983. — Т. 1. — С. 333—353.
6. Кримський С. Б. Архетипи української культури [Електронний ресурс] / С. Б. Кримський // Вісник НАНУ. — 1998. — № 3. — Режим доступу : <http://subject.com.ua/philosophy/svit/104.html> .
7. Усанова Л. А. Православний архетип сім'ї у контексті комунікативних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. А. Усанова. — К., 2002. — 26 с.
8. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. — М. : Ренессанс, 1991. — 304 с.

ТУРЧАНСКАЯ О. С.

**ПРОТИВОРЕЧИЕ ЖЕНСКОЙ ДУШИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
КОНЦЕПТА «Я – ДРУГОЙ» (НА ОСНОВЕ КОМПАРАТИВНОГО
АНАЛИЗА ТВОРЧЕСТВА Э. ГАСКЕЛЛ И О. КОБЫЛЯНСКОЙ)**

В статье исследуется концепт «Я – Другой», являющийся идентифицирующим признаком женского письма, на основе компаративного анализа произведений Элизабет Гаскелл «Жены и дочери» и Ольги Кобылянской «Он и она». Концепт «Я – Другой» анализируется через архетипные пары «Анимус – Анима», «Персона – Тень», что помогает увидеть сложное художественное воплощение женских образов в произведениях украинской и британской писательницы.

Ключевые слова: концепт «Я – Другой», феминизм, концепт женственности, женское письмо, патриархальная традиция.

TURCHANSKA O.

**CONTRADICTION OF A FEMALE SOUL THROUGH THE CONCEPT
OF «I AM DIFFERENT» (ON THE BASIS OF COMPARATIVE
ANALYSIS OF E. GASKELL'S AND O. KOBLYANSKA'S CREATIVE
WORKS)**

The article deals with the concept of «I am different» that is the identifying feature of feminine writing on the basis of comparative analysis of E. Gaskell's «Wives and daughters» and O. Kobylanska's «He and She». The concept of «I am different» is analysed through the archetype pairs of «Animus - Anima», «Persona - Shadow» that will help us see complicated artistic personification of the female characters in the works of Ukrainian and British writers.

Key words: concept «I am different», feminism, feminine concept, feminine writing, patriarchal tradition.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2012 р.

